

GRZEGORZ BŁASZCZYK (Poznań)

UNIA HORODELSKA W HISTORIOGRAFII LITEWSKIEJ

Słowa kluczowe: Horodło, stosunki polsko-litewskie w XV–XVI w., unia lubelska z 1569 r., historycy litewscy, Wielkie Księstwo Litewskie, Królestwo Polskie, Korona Królestwa Polskiego

Przedmiotem niniejszego studium będzie stanowisko współczesnej historiografii litewskiej w odniesieniu do unii horodelskiej z 1413 r. Współczesność jest tu rozumiana jako okres od odrodzenia się państwowości litewskiej w 1990 r., a więc z wyłączeniem okresu sowieckiego i międzywojnia. Sama unia horodelska jest tylko jedną z kilku unii polsko-litewskich i to nie najważniejszą. Niemniej jednak może być przedmiotem odrębnego zainteresowania nie tylko z powodu okrągłej rocznicy w 2013 r., ale i jako swoista soczewka, odzwierciedlająca stosunek historiografii litewskiej do unii polsko-litewskiej jako takiej. W pełni zachowuje swoją aktualność stara teza Oswalda Balzera, że „bez Horodła nie mogło ostać się Krewo i nie byłoby Lublina”¹. Innymi słowy, unia horodelska była główną unią w okresie między unią krewską a lubelską, to jest między końcem XIV a połową XVI w.

Pierwszą syntezą dziejów Litwy, która nie może być określana mianem sowieckiej i która wytycza nowy okres historiografii niepodległej Litwy, jest synteza jej dziejów do 1917 r. autorstwa trojga znanych badaczy litewskich: Mečislovasa Jučasa, Ingė Lukšaitė i Vytautas Merkysa². Jest to skromna książeczka, zwana konспекtem dla nauczycieli, napisana z przeznaczeniem dla tworzącej się wówczas nowej historiografii i oświaty litewskiej. O unii litewskiej pisał tam M. Jučas, który wskazał, że geneza tej unii wiąże się z potrzebą zademonstrowania jedności Polski i Litwy wobec zakonu krzyżackiego i Cesarstwa. W stosunkach polsko-litewskich były wówczas dwie sprzeczne tendencje: inkorporacyjna ze strony polskiej i dążenie panów litewskich do otrzymania praw szlachty polskiej. Węzeł ten próbowano rozwiązać na zjeździe władców Polski i Litwy w Horodle. Z jednej strony Litwa została przyłączona do Polski i wprowadzono podział administracyjny Litwy na wzór polski. Jednak z drugiej strony Litwa miała zagwarantowaną odrębność polityczną, także po śmierci Witolda. Ważne były dalsze postanowienia o elekcji

---

¹ O. Balzer, *Unia horodelska*, Rocznik Akademii Umiejętności, R. 39: 1912–1913, s. 177.

² M. Jučas, I. Lukšaitė, V. Merkys, *Lietuvos istorija. Nuo seniausią laukų iki 1917 metų*, Vilnius 1988, s. 45–46.

wielkiego księcia litewskiego: miał go wybrać król Polski za radą panów polskich i litewskich. Wspomniano też o nadaniu herbów i przywilejów polskich szlachcie litewskiej, o pomocy wzajemnej, wspólnej polityce zagranicznej i wspólnym sejmie polskim i litewskim. Podsumowując swoje rozważania, M. Jučas podkreślił, że Litwa nadal miała swojego władcę, a sama idea inkorporacji Litwy do Polski została odłożona na później, do czasu upodobnienia się obu państw pod względem społecznym i politycznym.

Oceniając te rozważania, należy wskazać, że były to tradycyjne poglądy historiografii litewskiej i polskiej na unię polsko-litewską, sięgające swymi korzeniami okresu międzywojennego. Zaletą tych rozważań jest w miarę pełne przedstawienie postanowień tej unii i mimo wszystko dość oszczędny komentarz.

Chronologicznie następną jest synteza dziejów Litwy do 1795 r. autorstwa trojga historyków z Instytutu Historii Litwy: Zigmantasa Kiaupy, Jūratė Kiaupienė i Albinasa Kuncevičiausa³. Jest to pierwsza poważna synteza dziejów Litwy powstała w warunkach niepodległego państwa litewskiego. Odpowiedni fragment o unii horodelskiej napisała J. Kiaupienė w podrozdziale o rozwoju państwowości litewskiej w czasach (Władysława) Jagiełły i Witolda. Autorka nie użyła słowa „unia” dla opisu tego wydarzenia. Uznała, że u genezy układu horodelskiego leżało zagrożenie ze strony zakonu krzyżackiego, stąd wynikało dążenie Polski i Litwy do zademonstrowania jedności wobec swoich wrogów, także Moskwy i Tatarów. Autorka podkreśliła, że zapis inkorporacyjny Litwy do Polski nie odpowiadał stanowi faktycznemu, bo w tym czasie Litwa była „samodzielnym państwem”. Na zjeździe horodelskim zatwierdzono faktyczną odrębność państwową Litwy istniejącą od dawna, bo od 1392 r., co było korzystne dla Litwy. Następnie przedstawiła zasady elekcji obu władców: polskiego i litewskiego, omówiła adopcję horodelską, wspólne sejmy i reformy administracyjno-terytorialne „na przykładzie Królestwa Polskiego”. Wspomnianą adopcję uznała za „najistotniejszą nowość, stanowiącą załączek tego zbliżenia”, czyli zbliżenia polsko-litewskiego. Natomiast wspólne sejmy miały wspomagać umocnienie elity litewskiej w państwie i oznaczały zaangażowanie bojarów litewskich „w polityczne życie Polski”. W podsumowaniu badaczka wskazała, że przyjęte rozwiązania modernizowały państwo litewskie na wzór Polski. Zbliżenie obu krajów oceniła krytycznie, wskazując, że miało ono również „negatywne skutki”, bo w przyszłości doprowadziło do zawarcia unii lubelskiej. Zbliżenie szlachty polskiej i litewskiej było „w dużej mierze stymulowane przez polską arystokrację na początku XV w”.

Oceniając te poglądy, można chyba uznać je za dość charakterystyczne dla tradycyjnej historiografii litewskiej. Brak tu nowego i chyba w pełni obiektywnego stanowiska. Raczej przeceniono też znaczenie adopcji horodelskiej. Niezrozumiałe jest również twierdzenie o wspólnych sejmach jako płaszczyźnie umożliwiającej

---

³ Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius 1998, s. 149–150. W 2007 r. wyszło wierne tłumaczenie tej pracy na język polski: *Historia Litwy. Od czasów najdawniejszych do 1795 roku*, tłum. P. Grablunas [i in.] Warszawa 2007.

włączenie się bojarów litewskich w polityczne życie Polski. Zresztą w tym czasie mogło tylko chodzić o panów, a nie bojarów litewskich. Ocena unii lubelskiej jako czegoś złego dla Litwy wymaga też korekty. Tak więc mamy tu niejednoznaczną ocenę unii horodelskiej: pozytywną i negatywną. Dyskusyjna jest również teza o aktywnej działalności panów polskich na drodze do zbliżenia polsko-litewskiego. Należałoby dodać, że do tego samego dążyli też panowie litewscy.

Kolejne ujęcie zagadnienia unii horodelskiej jest dziełem Edvardasa Gudavičiausa, który w 1999 r. opublikował syntezę dziejów Litwy do 1569 r.⁴ Jest to generalnie rzecz biorąc jedna z najlepszych syntez dziejów Litwy: bardzo szczegółowa, o tradycyjnej konstrukcji, napisana przez kompetentnego badacza. O unii horodelskiej traktuje tu wyodrębniony podrozdział, co też warto podkreślić. Omawiając genezę unii, badacz ten wskazał na dwa czynniki: umocnienie pozycji Witolda i Litwy wobec Polski oraz aspiracje panów litewskich, zainteresowanych istnieniem państwa litewskiego. Czynniki te wpłynęły na potrzebę rewizji unii z 1401 r. Następnie E. Gudavičius uznał, że kluczowy zapis inkorporacyjny był podyktowany dążeniem do ochrony Żmudzi przed pretensjami ze strony Krzyżaków. Następnie wskazał na relacje między Władysławem Jagiełłą a Witoldem, co miało istotne znaczenie dla tej unii. W swoich dalszych rozważaniach przeszedł do obszernego komentarza. Unia miała być jego zdaniem wielkim zwycięstwem Witolda. Z drugiej strony zwycięstwo to zostało okupione ustępstwami niekorzystnymi dla Litwy. „Z punktu widzenia prawnego unia horodelska była bardziej niekorzystna dla Litwy niż unia krewska, ale faktycznie było całkowicie odwrotnie”. To istotne stwierdzenie uzasadnił następująco. Powstała wówczas stała instytucja wielkiego księcia litewskiego, co było oczywiście korzystne dla Litwy. Zapis o wspólnym sejmie okazał się „pustą deklaracją”, a recepcja urzędów polskich tylko umocniła pozycję możnych litewskich. Także adopcja horodelska nie pociągnęła za sobą żadnych więzi między Polakami a Litwinami. Nie rozwijając dalszych rozważań teoretycznych tego badacza, podniosę tylko jego wniosek końcowy, że unia horodelska umocniła państwo litewskie i określiła kierunek rozwoju jego struktur na wzór polski.

W tych rozważaniach należy krytycznie się odnieść przede wszystkim do konstrukcji tego opracowania: przewagi komentarza nad treścią. Zwraca uwagę, że nie przedstawiono prawie żadnych postanowień unii horodelskiej, koncentrując się całkowicie na ich krytyce. Sam komentarz jest częściowo do przyjęcia, ale razi jednostronnością i determinizmem: unia horodelska stworzyła jedynie podstawy, ramy, ale nie określiła kierunku rozwoju państwa litewskiego. Zaś takie fakty, jak wspólny sejm, wspólna polityka zagraniczna, adopcja stanowa czy recepcja urzędów polskich miały jednak swoje znaczenie dla stosunków polsko-litewskich i nie były tylko „pustą deklaracją”.

Niemal współcześnie, bo w roku 2000 została opublikowana monografia znane-
go nam Mečislovasa Jučasa o unii polsko-litewskiej od połowy XIV w. do początku

---

⁴ E. Gudavičius, *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius 1999, s. 220–224.

XIX w.⁵ Jest tu również podrozdział o unii horodelskiej. Autor wskazał na zagrożenie krzyżackie jako genezę tej unii. Kluczowy zapis o inkorporacji został przezeń zinterpretowany jako odpowiedź strony polsko-litewskiej na politykę Krzyżaków. Stał on w sprzeczności z późniejszymi zapisami unii o Litwie jako państwie odrębnym i samodzielnym. Następnie badacz omówił poszczególne postanowienia unii. Wszystkie dotychczasowe uwagi nie budzą zastrzeżeń. Problemem jest dopiero ocena tej unii. Wspomniany badacz podniósł bowiem, że mimo zapisu o odrębnym państwie litewskim w unii tej były zapisy groźne dla tego państwa: adopcja horodelska, ujednoczenie administracyjne i wspólne przywileje. Jest to ocena nie do przyjęcia i bardzo jednostronna.

W 2005 r. wyszła synteza dziejów Litwy do 1795 r. pióra Alfredasa Bumblauskasa. Jest to pięknie wydana praca dość nietypowa jak na syntezę historyczną, bo w zasadzie skupiająca się na wybranych zagadnieniach, niemniej wspaniale opracowana pod względem graficznym. O samej unii horodelskiej ledwie wspomniano, sprowadzając ją do negacji układu z 1401 r. i uznania instytucji wielkiego księcia litewskiego za stałą⁶. Jest to stara teza historiografii polskiej, poczynając przynajmniej od studiów Stanisława Kutrzeby (1914). Takie ujęcie tej unii wskazuje na to, że nie była to bynajmniej unia o doniosłym znaczeniu, jak sądzą niektórzy badacze.

Wspomniana już J. Kiaupienė w 2008 r. uczestniczyła wraz z mężem i polskim historykiem Andrzejem Rachubą we wspólnej edycji dwóch historii Litwy: polskiej i litewskiej, w ramach jednej publikacji. Unii horodelskiej został poświęcony jeden, rozległy akapit, w którym wspomniana badaczka szczególnie interesująco przedstawiła jej genezę⁷. Uznała ją za grę „różnych interesów” Polaków, Litwinów, króla polskiego i wielkiego księcia litewskiego oraz sytuacji międzynarodowej. Unia ta utrwaliła sprzeczne postanowienia, dotyczące inkorporacji Litwy do Polski i jednoczesnego istnienia państwa litewskiego. Wzmocniona została pozycja Witolda. Dyskusyjne jest natomiast twierdzenie, że „w świetle prawa pozycja państwa litewskiego osłabła, jednak brak było mechanizmu, który by pozwolił na realizację zadeklarowanego przyłączenia [Litwy do Polski – G. B.], dlatego pozostało ono jedynie martwą literą prawa”. Właśnie to twierdzenie budzi szczególne zdziwienie, bo raczej uważa się, że było akurat odwrotnie. Przecież w stosunku do poprzedniej unii z 1401 r. pozycja państwa litewskiego została wzmocniona, a nie osłabiona. Zaś sama zasada inkorporacji była nie tyle „martwą literą prawa”, ile raczej elementem gry politycznej na forum międzynarodowym i chyba nikt nie planował realizować jej w praktyce.

Bardzo ważna jest kolejna synteza dziejów Litwy, tzw. akademicka, opracowana przez historyków z Instytutu Historii Litwy. W 2009 r. wyszedł tom 4. tej

⁵ M. Jučas, *Lietuvos ir Lenkijos unija (XIV a. vid.–XIX a. pr.)*, Vilnius 2000, s. 143–146. Ukazał się również polski przekład tego opracowania, w złym jednak tłumaczeniu (zob. M. Jučas, *Unia polsko-litewska*, tłum. A. Firewicz, Toruń 2003).

⁶ A. Bumblauskas, *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*, Vilnius 2005, s. 143.

⁷ A. Rachuba, J. Kiaupienė, Z. Kiaupa, *Historia Litwy. Dwugłós polsko-litewski*, tłum. J. Karczewska-Rus, Warszawa 2008, s. 276.

syntezy, dotyczący okresu lat 1386–1529. Zagadnienie unii horodelskiej zostało ujęte w podrozdziale o stosunkach polsko-litewskich w opracowaniu znanej nam J. Kiaupienė⁸. Jej zdaniem, u genezy tej unii leżały dwa czynniki: zagrożenie wojenne i umocnienie pozycji Witolda, co czyniło potrzebę rewizji umowy z 1401 r. Autorka zwróciła uwagę na sprzeczność między zapisem inkorporacyjnym a innymi zapisami zawartymi w tej umowie, w których wyraźnie wskazywano na istnienie państwa litewskiego. Tę sprzeczność tłumaczyła pojęciem „monarchii złożonej”, czyli „Korony Królestwa Polskiego”. Litwa została bowiem inkorporowana nie do Polski, czyli Królestwa Polskiego, lecz do Korony Królestwa Polskiego. W tym ostatnim pojęciu mogło mieścić się zarówno Królestwo Polskie, jak i Wielkie Księstwo Litewskie, istniejące niezależnie od siebie. Jest to zasadnicze *clou* jej rozumowania.

Następnie badaczka ta omówiła inne postanowienia tej unii, a właściwie tylko wspólne sejmy, bo dalsze postanowienia znalazły się w innych miejscach tej syntezy: recepcja urzędów polskich na stronie 271 i adopcja szlachecka na stronie 241. W konsekwencji brak tu podsumowania i oceny. Wracając do kluczowej kwestii „Korony Królestwa Polskiego”, to jest to teza nienowa na gruncie historiografii polskiej. Specjalną monografię poświęcił tej kwestii Jan Dąbrowski w 1956 r.⁹ Jest to więc sprawa znana od lat, ale dobrze się stało, że została przypomniana i tak silnie zaakcentowana. Sama koncepcja wydaje się możliwa do przyjęcia.

Wreszcie ostatni pogląd na unię horodelską przedstawiła ta sama badaczka w haśle encyklopedycznym o unii horodelskiej (a jednak unii), które znajduje się w przygotowywanej przez Litwinów encyklopedii Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jest to opracowanie lepsze od poprzedniego, bo w sposób całościowy omawia unię horodelską. Autorka ta przedstawiła genezę unii i zasadniczą sprzeczność w treści dokumentów horodelskich, związaną z zapisem inkorporacyjnym. Wyjaśniła ją w ten sam sposób za pomocą pojęcia „monarchia złożona”. Dalej przedstawiła kolejne postanowienia unii: reformy administracyjne (z pominięciem wzoru polskiego), adopcja, elekcja władców, pomoc wzajemna. Jej ocena końcowa jest pozytywna: unia horodelska przyspieszyła przemiany społeczeństwa litewskiego, ich instytucjonalizację i umocniła pozycję możnowładztwa litewskiego w państwie. Na końcu jest skromna bibliografia (5 pozycji, w tym 2 polskie).

Tak więc ostatnie opracowanie jest chyba najlepsze z wyżej omówionych. Mamy tu wyważony opis unii horodelskiej z krótką oceną i to pozytywną, co budzi spore zaskoczenie. Oczywiście, można mieć pewne zastrzeżenia, np. co do niepełnej bibliografii (wskazane byłoby dołączenie J. Dąbrowskiego z jego kluczową koncepcją „Korony Królestwa Polskiego” czy polskiej klasyki ze Stanisławem Kutrzebą na czele). W świetle tych uwag bezpodstawne są dawniejsze twierdzenia o osłabieniu pozycji państwa litewskiego. Inaczej też wygląda ocena zapisu inkorporacyjnego.

⁸ *Lietuvos istorija*, T. 4: J. Kiaupienė, R. Petrauskas, *Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, Vilnius 2009, s. 358–360.

⁹ J. Dąbrowski, *Korona Królestwa Polskiego*, Wrocław 1956.

Trzeba jeszcze dodać, że wszystkie omawiane opracowania budzą niedosyt, mniejszy lub większy. Po pierwsze, jest tu za mało treści, a za dużo komentarza. Po drugie, rzadko zdarzało się, by unia horodelska była przedstawiana w sposób całościowy: jej geneza, szczegółowe postanowienia, skutki i ocena. Po trzecie, zbyt rzadko wspomniano, że były trzy dokumenty unii: wspólny króla polskiego i wielkiego księcia litewskiego oraz osobne panów polskich i litewskich. Niektóre różniły się od pozostałych, np. dokument panów polskich. Wreszcie po czwarte, zupełnie pomija się fakt, że zasadniczy dokument królewski i wielkksiążęcy obejmuje trzy różne pod względem merytorycznym dokumenty: właściwy dokument unijny, przywilej ziemski dla bojarstwa litewskiego (tylko katolików) i przywilej dla Kościoła katolickiego.

DIE UNION VON HORODŁO
IN DER AKTUELLEN LITAUISCHEN HISTORIOGRAPHIE

Zusammenfassung

Schlüsselbegriffe: Horodło, polnisch-litauische Beziehungen im 14.-15. Jh., Lubliner Union 1569, litauische Historiker, Großfürstentum Litauen, Königreich Polen, Corona Regni Poloniae

Der Artikel analysiert Publikationen litauischer Historiker aus den Jahren 1988 bis 2009 sowie aus der bislang noch unveröffentlichten „Enzyklopädie des Großfürstentums Litauen“. Die Union von Horodło ist nicht in selbstständigen Arbeiten untersucht worden, sondern im Rahmen von Studien zur Geschichte der polnisch-litauischen Beziehungen. In den ersten Jahren überwog die traditionell uneindeutige Haltung zur Union von Horodło: man verwies sowohl auf die für Litauen positiven Elemente als auch auf die negativen Seiten. Recht gut ist die Union in der Akademie-Geschichte Litauens bis 1795 aus dem Jahre 1988 dargestellt. Bedenken erregt lediglich jenes Fragment, welches die polnisch-litauische Annäherung negativ darstellt, da sie zur – ebenfalls negativ bewerteten – Lubliner Union von 1569 geführt habe. Andere Veröffentlichungen, wie die Monographien von E. Gudavičius oder M. Jučas wecken erheblich Zweifel, da in ihnen die Interpretationen gegenüber den Fakten überwiegen und die Bewertungen einseitig sind. In den letzten Jahren haben sich wichtige Veränderungen in der litauischen Historiographie vollzogen. Dabei geht es vor allem um die neue mehrbändige Gesamtdarstellung der Geschichte Litauens (Bd. 4 erschien 2009) und die enzyklopädischen Artikel zur erwähnten „Enzyklopädie des Großfürstentums Litauen“. In diesen Ausarbeitungen wurde insbesondere das Konzept der „Monarchia mixta“ übernommen, also ein in der polnischen Historiographie wohlbekannter Begriff – „Corona Regni Poloniae“. Damit erklärt sich der Widerspruch im Unionsakt von Horodło zwischen dem Inkorporationspassus und der staatlichen Selbstständigkeit Litauens. Eine neue Entwicklung stellt auch die positive Wertung der Union von Horodło dar; dies hat es bislang in der litauischen Geschichtsschreibung nicht gegeben.

THE UNION OF HORODLO
IN CONTEMPORARY LITHUANIAN HISTORIOGRAPHY

Summary

Key words: Horodlo, Polish-Lithuanian relations in the 15th–16th centuries, the Union of Lublin of 1569, Lithuanian historians, the Grand Duchy of Lithuania, the Kingdom of Poland, the Crown of the Polish Kingdom

The article constitutes an analysis of the publication of Lithuanian historians from the years 1988–2009 and the hitherto unpublished Encyclopedia of the Grand Duchy of Lithuania. The Union of Horodlo was not the subject of separate research; it was incorporated into discursive writings on Polish-Lithuanian relations. Originally, it was presented in a traditional and ambiguous manner – underlining both the advantages and disadvantages of the union for Lithuania. The Union of Horodlo was properly presented in the academic synthesis of the history of Lithuania up until 1795 written in 1998. However, the only fragment which expresses any reservations is the one which criticises the Polish-Lithuanian rapprochement, the result of which was the Union of Lublin in 1569, also perceived negatively. Other publications such as the syntheses of E. Gudavičius and M. Jučas generate considerable doubts due to the fact that the interpretation of facts is given priority over their presentation; moreover, the judgments presented in those books are biased. Recent years have welcomed important changes in contemporary Lithuanian historiography, an example of which is a multi-volume synthesis of the history of Lithuania (vol. 4 of 2009) and encyclopaedic entries to the previously mentioned Encyclopedia of the Grand Duchy of Lithuania. The works are based on the concept of the so called “compound monarchy” – the term of “the Crown of the Polish Kingdom” which is well known in Polish historiography. It explains contradictions on the acts of the Union of Horodlo between the act of incorporation of Lithuania into Poland and Lithuanian’s self-determination. Also new is a positive evaluation of the Union of Horodlo, which had been absent in Lithuanian historiography so far.